

Заєць С.А.
адвокат

ВІДПОВІДЬ І СПРОСТУВАННЯ ЯК СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА У СПОРАХ ПРО ПОШИРЕННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (В АСПЕКТІ СТ. 10 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ)

Одним із найперших питань, до аналізу якого вдається Європейський суд при розгляді справ за ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, є питання про те, чи було втручання у свободу вираження поглядів «встановлене законом».

Зокрема, у своєму рішенні у справі Редакція газети «Правое Дело» і Штекель проти України від 05.05.2011 року Європейський Суд дійшов висновку, що, наприклад, покладення на журналіста обов'язку вибачитися не передбачено національним законом [1, п. 59].

Вдаючись до оцінки того, чи було втручання встановлене законом, Європейський суд надає значення не лише самому факту наявності відповідного положення у національному законодавстві, але і його «якості», передбачуваності [1, п.п. 51-52].

Статтею 277 ЦК України передбачено два способи захисту прав у спорах про поширення недостовірної інформації: відповідь і спростування. Однак на практиці право на відповідь у чистому вигляді використовується вкрай рідко, і здебільшого позивачі вимагають саме спростування інформації. Інколи ці два способи захисту змішуються, і позивач вимагає спростування шляхом опублікування власної точки зору, що є вже ближчим до відповіді.

Разом з тим, межі застосування права на відповідь та спростування чинним законодавством України не визначені. Ці два способи захисту законом згадуються як рівноцінні, хоча насправді вони забезпечують різне за ступенем втручання у свободу вираження поглядів.

Враховуючи, що спростуванню підлягає недостовірна інформація, а на практиці позивачі вимагають також і *визнання інформації недостовірною* (або навіть такою, що не відповідає дійсності), то слушним є аналіз на предмет того, яке місце питання про достовірність інформації посідає у таких спорах. Це є важливим і для диференціації згаданих способів захисту.

В українському законодавстві згадка про *правдивість* або про *відповідність поширених відомостей дійсності* зникає. На заміну терміну, що був використаний у ст. 7 ЦК УРСР (в редакції 1963 року), поточне законодавство віддає перевагу терміну «достовірність».

Насправді, покладення на журналіста обов'язку довести *правдивість* інформації є занадто тяжким тягарем, який часом унеможливилює виконання пресою її суспільної функції.

Залишимо поза предметом обговорення твердження про абсолютну істину у філософському аспекті, яка з загальноприйнятої точки зору є недосяжною. Згадаємо лише положення ч. 6 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», відповідно до якого журналіст та/або засіб масової інформації звільняються від відповідальності за поширення інформації, що не відповідає дійсності, якщо суд встановить, що журналіст *діяв добросовісно та здійснював її перевірку*. І хоча використаний у цьому випадку вислів «інформація, що не відповідає дійсності» є спірним, загалом конструкція наведеної норми дає можливість достатньо чітко побачити різницю між термінами «правдивість» або «відповідність дійсності» та «достовірність».

Фактично, *достовірність* інформації є тим критерієм, підтвердження якого дає журналістові право поширювати інформацію, припинивши її подальшу перевірку. За загальним визначенням Європейського Суду інформація є товаром, що швидко псується [2, п. 60]. Таким чином, має бути певна межа, досягнувши якої при перевірці інформації, журналіст має віддати перевагу швидкості повідомлення інформації над її точністю. Особливо, коли йдеться про новини.

Міжнародна неурядова організація «Артикль 19» в одному із своїх коментарів до чергового закону про внесення змін до профільного законодавства зазначила: *«хоча журналісти повинні намагатись досягти найвищих журналістських стандартів журналістської етики, вони просто не в змозі перевірити правдивість усієї інформації, що опубліковується. Громадськість зацікавлена в отриманні своєчасної інформації, тому журналісти повинні швидко її надавати»* [3, п. «в»].

За таких умов на журналіста не може бути покладений обов'язок доведення абсолютної правдивості інформації – як, на-

приклад, на сторону обвинувачення у кримінальному процесі покладено обов'язок щодо доведення вини підсудного. Журналіст не має таких засобів, як органи досудового слідства (владних повноважень, засобів процесуального примусу, тощо). Журналіст взагалі не є представником держави – він *певною мірою* є представником опозиції, членом громадянського суспільства.

За влучним висловом, преса є сторожовим псом демократії. Саме з такого визначення завдань преси виходив Європейський Суд, коли визнавав, що журналіст може вдаватися до провокацій [4, п. 38] перебільшень [5, п. 49] або ґрунтуватися навіть на чутках, якщо йдеться про суспільно значиму тему і якщо інформацію не можна перевірити іншим чином, а кількість чуток є достатньою, аби можна було *припустити*, що вони мають під собою основу [6, п. 65].

Визнаючи за журналістом право на використання широкого кола «неточних» інструментів, не можна застосовувати до його роботи такі ж високі стандарти доведення, які є необхідними у кримінальному судочинстві. Більше того, характер засобів, які має право використовувати журналіст, вимагає дуже обережного підходу у разі розгляду вимог про спростування інформації.

Спростування інформації інколи взагалі може бути несумісним із гарантіями щодо свободи вираження поглядів. Зокрема, втручання у свободу вираження поглядів у формі спростування інформації є неприпустимим у разі, коли йдеться про тему, що становить суспільний інтерес.

Спростування є твердженням, що *так, як про це написав журналіст, не було насправді*. Але хто може знати, як воно було *насправді*?

За законом тягар доведення достовірності інформації покладено на журналіста. Але обізнаність суду з обставинами справи цілком залежить від того, яку позицію займе позивач та чи намагатиметься він також переконати суд у своїй правоті. Це дає дві різні стратегії процесу: у першому випадку суд «екзаменує» лише журналіста, а в другому – здійснює порівняння пояснень з приводу спору двох зацікавлених сторін. У першому випадку суд може з'ясувати, що журналіст був недостатньо переконливим, а у другому – що і журналіст був добросовісним, і насправді все було інакше.

Коли йдеться про достовірність інформації, то йдеться лише про високий ступінь її *вірогідності*. Відтак, ми переходимо у дуже

слизьку царину судової дискреції «вірю — не вірю». Але навіть якщо суддя каже «не вірю», то чи є це підставою стверджувати, що насправді було навпаки?

То чи означає це, що спростування інформації взагалі не може розглядатися як спосіб захисту у спорі про поширення недостовірної інформації? Зовсім ні, але, враховуючи великий ступінь втручання у свободу вираження поглядів у разі спростування інформації, необхідно визначити чіткі критерії диференціації спростування і права на відповідь. Інакше таке втручання не може бути визнане таким, що встановлене законом.

Такі критерії можна визначити, якщо згадати, що у справах відповідної категорії є ще один незримий учасник, окрім позивача та відповідача, інтереси якого, тим не менш, мають бути враховані судом нарівні з сторонами. Про цього учасника досить часто згадує Європейський суд під час аргументації своєї позиції. Мається на увазі суспільство з його *правом знати*.

Ухвалюючи рішення про спростування, суд позбавляє суспільство права знати, як воно там було, і навіть позбавляє суспільство права скласти власну думку. Та чи завжди суд має для цього підстави?

Інтереси суспільства полягають у тому, аби мати якомога більше думок з приводу *суспільно значимих тем*. Суспільство зацікавлене в обговоренні таких тем, але спростування інформації як спосіб правового захисту ніяк цьому не сприяє. Більше того, спростування навіть стає на заваді такому обговоренню.

Виходячи з інтересів суспільства, за наріжний камінь потрібно брати не позицію тієї чи іншої сторони у спорі, а достатність і якість інформації. Таким чином, суд в першу чергу має цікавитися чи є здоровою та достатньою та інформація, якою «годують» суспільство. Здійснюючи правосуддя, суд має дбати про інтереси суспільства і *підвищувати* доступними йому засобами якість інформації.

Одним із засобів підвищення якості інформації є збільшення її джерел. Якщо журналіст не зміг переконати суд у достовірності поширених ним відомостей, позивачеві має бути надано право на відповідь. Якщо журналіст діяв добросовісно (використав достовірні джерела та всі доступні способи перевірки інформації), але все одно помилився, суд все одно має надати позивачеві право на відповідь. В обох випадках йдеться про інформацію неналежної

якості, і, надавши право на відповідь, суд сприятиме підвищенню поінформованості суспільства.

У разі надання позивачеві права на відповідь, власне, не відбувається навіть істотного втручання у свободу вираження поглядів: не заперечуючи права журналіста дотримуватися висловленої раніше думки, не посягаючи на його професійну гідність, суд лише визнає право на існування альтернативної думки.

Як зазначив Європейський Суд у своєму рішенні у справі Салов проти України (заява № 65518/01), *сама по собі стаття 10 Конвенції не забороняє обговорення або поширення отриманої інформації, навіть якщо виникають істотні сумніви щодо її вірогідності. Якби це було не так, то це означало б, що люди були б позбавлені права виражати свої погляди і думки про заяви, зроблені у ЗМІ, що накладало б необґрунтовані обмеження на свободу вираження поглядів, гарантовану статтею 10 Конвенції* [8].

Але необхідно пам'ятати, що закон захищає права та інтереси, але не почуття позивача. Дійшовши висновку про те, що поширена інформація є *достовірною*, виходячи зі змісту ст. 277 ЦК України суд має відмовити у задоволенні вимог позивача про публікацію відповіді.

Висновок про достовірність поширеної інформації означає її належну якість. Закон не передбачає обов'язку суспільства поглинати всю інформацію, котру йому хтось забажає надати. Виходячи з цього, позивачеві не гарантовано право повідомити суспільству просто альтернативну точку зору або власне пояснення, якщо первинне повідомлення відповідало дійсності.

Однак це не позбавлятиме позивача права самотужки донести до громади власну думку без підтримки з боку держави. Тут, напевне, вже мають бути задіяні ринкові механізми. У такому випадку позивач має сам (без допомоги суду) докласти зусиль, аби поінформувати суспільство про свою точку зору.

Не даремно у цій статті використано аналогію інформації з їжею. І як їжа буває здоровою і нездоровою, так і отримання інформації не завжди може йти на користь суспільству. Інтерес суспільства може бути як здоровим, так і навпаки. Задоволення порожнього інтересу не є благом.

Висновок про неприпустимість спростування інформації як способу захисту є справедливим, коли йдеться про *суспільно значиму тему*. Насправді, коли журналіст зачепив актуальне питання,

але не зміг належним чином поінформувати про нього суспільство, можна говорити про *право на відповідь*. Таким чином, буде підтримано громадську дискусію.

Але у разі, коли поширена інформація *не становить суспільного інтересу*, позивач дійсно може захищати свої права саме шляхом спростування цієї інформації.

Спростування інформації, як було зазначено вище, унеможливує або створює перешкоди для ведення суспільної дискусії. Хоча спростування означатиме, що події не відбувалися так, як про це було повідомлено, і це також можна вважати «думкою з приводу», насправді, з точки зору формальної логіки із цього заперечення не можна зробити певного висновку. Таким чином, такий спосіб захисту означає, що у суспільстві існуватиме «мінус одна думка», непевність та невизначеність.

Але у разі відсутності *об'єктивного* суспільного інтересу суспільство й не має права вимагати задоволення власної *цікавості* – воно не має права знати, як воно було насправді. Навпаки, позивач може стверджувати, що так, як було повідомлено у публікації, не було. Як воно було насправді – те нікого не стосується. І крапка.

Тобто, у будь-якому разі йдеться про захист репутації. Але у разі, якщо здоровий інтерес суспільства знати переважає, то позивачеві у якості способу захисту може бути надано право на альтернативне пояснення. А у разі відсутності такого інтересу чи якщо він є нездоровим, способом захисту може бути обрано спростування. Внаслідок спростування інформації позивач ховається за щільним парканом судового рішення.

Питання про співвідношення між інтересами суспільства і правом на приватність Європейський суд розглянув у справах Тамер проти Естонії [8] та Принцеса фон Гановер проти Німеччини [9].

До речі, в останньому випадку інтереси захисту приватності можуть вимагати спростування навіть інформації, яка відповідає дійсності.

У зв'язку з наведеним конструкцію ст. 277 ЦК України, відповідно до якої умови застосування права на відповідь та спростування інформації є однаковими, можна визнати такою, що вимагає вдосконалення. Вдосконалення є необхідним, аби забезпечити її відповідність вимогам, які висуває Європейський суд.

По-перше, в чинній редакції згадка двох способів захисту репутації як рівнозначних робить неможливою або складною їх дифе-

ренціацію на практиці. Хоча з викладеного однозначно вбачається, що *спростування* є значно більш серйозним втручанням у свободу вираження поглядів, аніж використання *права на відповідь*, закон ставить такі способи захисту на один щабель, віддаючи право вибору позивачеві та не забезпечуючи суд ніякими критеріями правильного вибору. Законом, таким чином, утворено непевність щодо способу захисту права, поставлено у складне становище суддів, яким доводиться розглядати відповідні спори, і створено загрозу свавільного втручання у свободу вираження поглядів.

З іншого боку, ст. 277 ЦК України звужує право на захист приватності. Хоча чинне законодавство й допускає захист права на приватність шляхом відшкодування немайнової шкоди, насправді такий захист є неповним і недостатнім. Обмеження права на захист приватності пов'язане з тим, що особа має право на спростування лише *недостовірної* інформації (у цьому аспекті термінологія не є принциповою). Поширення *достовірної* інформації (тобто, цілком вірогідної) є підставою для відмови у позові про її спростування — навіть у разі відсутності суспільного інтересу в її отриманні.

Насправді, інтереси захисту приватності вимагають вилучення відповідної інформації із обігу. Це може бути зроблено саме шляхом її спростування, коли суспільству буде повідомлено навіть не про недостовірність інформації, а про те, що судовим рішенням відповідну інформацію спростовано. Це, як мінімум, підрве довіру суспільства до відповідної інформації, створить (дез)інформаційний бар'єр навколо позивача. За інших умов, у разі відшкодування *лише* немайнової шкоди інформація може продовжити циркулювати у суспільстві та збереже довіру суспільства — тобто, шкода від поширення такої інформації може навіть неконтрольовано зростати, не зважаючи на рішення суду про відшкодування немайнової шкоди.

Викладені думки можуть бути представлені у вигляді таблиці, в якій у залежності від критеріїв оцінки відображено суть потенційного рішення суду за наслідками розгляду спору (див. табл. нижче).

Таким чином, положення ст. 277 ЦК України вимагають удосконалення. Необхідно чітко визначити умови, за яких може бути використаний кожний із передбачених законом засобів захисту (право на відповідь та спростування), а також усунути перешкоди (або розширити можливості) для захисту приватності шляхом передбачення можливості спростування навіть достовірної інформації, яка не має суспільного значення.

ІНФОРМАЦІЯ:	є достовірною	є недостовірною
має суспільне значення	<i>відмова у позові</i>	<i>надання права на відповідь</i>
не має суспільного значення	<i>підлягає спростуванню</i>	<i>підлягає спростуванню</i>

Спростування інформації має своїм результатом “мінус одну думку з приводу...” і може застосовуватися лише тоді, коли право на приватність переважає над правом суспільства знати. Право на відповідь є способом забезпечення плюралізму думок (у такому випадку суспільство отримує для обговорення дві думки) і підтримки громадської дискусії.

Засвоєння викладеного підходу практикою може мати своїм наслідком зменшення тиску на пресу через загрозу судових спорів, оскільки публікація відповіді не вимагатиме від нього наступати на горло власній думці.

Джерела

1. Case of Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine, 5 May 2011, Application no. 33014/05. Рішення Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>
2. Case of Observer and Guardian v. the United Kingdom, 26 November 1991, Application no. 13585/88. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>
3. Артикуль 19: Коментар до законопроекту України «Про внесення змін в деякі закони України як результат парламентських слухань «Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова і цензура в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1080811111>
4. Case of Oberschlick v. Austria, 23 May 1991, Application no. 15974/90. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>
5. Case of Dalban v. Romania, 29 September 1999, Application no. 28114/95). Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>
6. Case of Thorgeir Thorgeirson v. Iceland, 25 June 1992, Application no. 13778/88. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>

7. Case of Salov v. Ukraine, 06 September 2005, Application no. 65518/01. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>
8. Case of Tammer v. Estonia, 06 February 2001, Application no. 41205/98. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>
9. Case of Von Hannover v. Germany, 24 June 2004, Application no. 59320/00. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/>

Анотація

Заєць С.А. Відповідь і спростування як способи захисту права у спорах про поширення недостовірної інформації (в аспекті ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та практики Європейського суду). – Стаття.

Стаття присвячена диференціації способів правового захисту за ст. 277 ЦК України в контексті вимог ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо «якості» закону. Правове врегулювання спростування інформації та права на відповідь вимагає удосконалення, оскільки ці способи правового захисту є різними за ступенем втручання у свободу вираження поглядів. На думку автора, спростування інформації має результатом “мінус одну думку з приводу...” і може застосовуватися лише тоді, коли право на приватність переважає над правом суспільства знати. Право на відповідь є способом забезпечення плюралізму думок («плюс одна думка») і підтримки громадської дискусії. Така диференціація на практиці дозволить зменшити тиск на пресу, оскільки рішення про публікацію відповіді не посягатиме на гідність журналіста.

Ключові слова: свобода вираження поглядів; диференціація способів захисту; спростування; право на відповідь; якість закону; суспільна значимість; право знати; підвищення якості інформації; приватність; плюралізм думок.

Аннотация

Заец С.А. Ответ и опровержение как способы защиты права в спорах о распространении недостоверной информации (в аспекте ст. 10 Европейской конвенции о защите прав человека и практики Европейского суда). – Статья.

Статья посвящена дифференциации способов правовой защиты по ст. 277 ГК Украины в контексте требований ст. 10 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод относительно «качества» закона. Правовое регулирование опровержения информации и права на ответ требу-

ет усовершенствования, поскольку эти способы правовой защиты являются разными по степени вмешательства в свободу выражения мнения. По мнению автора, опровержение информации имеет результатом «минус одно мнение по поводу...» и может применяться только тогда, когда право на приватность превышает право общества знать. Право на ответ является способом обеспечения плюрализма мнений («плюс одно мнение») и поддержания общественной дискуссии. Такая дифференциация на практике позволит уменьшить давление на прессу, поскольку решение о публикации ответа не будет посягать на достоинство журналиста.

Ключевые слова: свобода выражения мнения; дифференциация средств защиты; опровержение; право на ответ; качество закона; общественная значимость; право знать; повышение качества информации; приватность; плюрализм мнений.

Summary

***Zayets S.A. Reply and refutation as a remedy in defamation cases (in terms of Article 10 of the European Convention on human rights and the case law of the European Court).* – Article.**

The article is devoted to the differentiation of remedy under Article 277 of Civil Code of Ukraine in terms of Article 10 of the European Convention of human rights concerning the “quality” of the law. Refutation and the right of reply, as a subject of legal regulation, require improvement, since these remedies are different according to the degree of interference with freedom of expression. According to the author, refutation has, as a result, «minus one opinion about ...» and can be used only when the right to privacy outweighs the public’s right to know. The right of reply is a way to ensure pluralism («plus one opinion») and to support a debate of general interest. In practice, such differentiation will reduce the pressure on the press, as the decision to publish a reply will not infringe on the dignity of the journalist.

Keywords: freedom of expression; differentiation of remedy; refutation ; right of reply; quality of the law; debate of general interest; right to know; increasing of the quality of information; privacy; pluralism.